

NACIONALNA POVIJEST

Luka Godina

STJEPAN DRŽISLAV

UVOD

Vrijeme kraja X. i početka XI. st. burno je vrijeme promjena i početak formiranja novih političkih odnosa u tadašnjoj Europi. Na Zapadu je obnovljeno Sveto Rimsko Carstvo, Venecija se formira kao trgovački posrednik između Istoka i Zapada, a Bizant je rastrgan borbom protiv Samuila na jednoj i fatimidskih Arapa na drugoj strani.¹ U tom je razdoblju Hrvatska, a čega je zasluga politika vladara Tomislava, teritorijalno povezaniya i cjelovitija, dok prilikom stupanja Stjepana Držislava na vlast oko godine 970. ima i relativno sredenu unutarnju politiku.² Uloga bana kao bitnog čimbenika u unutarnjim poslovima države kulminirala je, čega nam je dokaz djelovanje bana Pribine. On je, naime, Držislavova oca Krešimira II. postavio na prijestolje.³ Iz nadgrobnog epitafa Držislavove majke, kraljice Jelene, može se uvidjeti i sve tradicionalniji način nasljeđivanja prijestolja po načelu primogeniture čiji će primjer kasnije i sam Držislav slijediti.⁴ Takva je unutarnja situacija, gdje su način nasljeđivanja prijestolja i uloga bana uređeni tj. gdje vlada stabilna unutarnja politika, otvorila Držislavu mogućnosti da se opredjeljivanjem za određenu vanjsku politiku, nastavi i poveća sve izraženija povezanost Hrvatske sa dalmatinskim gradovima. U svom dijelu "Historia Salonitana" Toma Arhidakon nazvao je Držislava kraljem Hrvatske i Dalmacije.⁵ Pa ipak, iako ga ne smijemo nekritički protumačiti, navod zasigurno govori o tome kako se o važnosti ovoga našeg vladara pisalo i u XIII. stoljeću.⁶ Upravo su ova pitanja o tituli i karakteru vladarskog naslova, te ono o području Držislavove vladavine, problematična,⁷ a prije svega zbog naravi samih izvora.⁸ Sukladno tome i u historiografiji postoje različita mišljenja i rješenja, te su ta pitanja uvijek aktualna. Također, zanimljiv je i sam tijek Držislavove vladavine, a posebice one njegovih sinova, koji će odigrati veliku ulogu za daljnji tijek hrvatske povijesti. Odlaskom Svetoslava Suronje, sina kralja Držislava, na duždev dvor te izgonom dinastije Orseola iz Venecije, začinju se bitni odnosi pobočne kraljevske dinastije Svetoslavića i ugarskog dvora.⁹ Stoga ćemo u daljnjem izlaganju pokušati, na što jasniji i sažetiji način iznijeti dosadašnje spoznaje, te sažeti i osvjetliti diskusije i prijeporna pitanja.

1. *VIPS*, sv. 9, 1977, 3857-3958

2. N. BUDAČ, 1994, 58-89.

3. I. GOLDSTEIN, 1995, 280-300.

4. I. GOLDSTEIN, 1995, 269.

5. L. MARGETIĆ, 1994, 10.

6. L. MARGETIĆ, 1994, 5.

7. N. BUDAČ, 1994, 52.

8. N. KLAIĆ, 1975, 320.

9. N. KLAIĆ, 1975, 320.

STJEPAN DRŽISLAV

O problemu vladarske titule

Toma Arhiđakon navodeći kronološki redosljed splitskih nadbiskupa donosi podatke i o vladaru Stjepanu Držislavu.¹⁰ Ako doslovno shvatimo te podatke, mogli bismo zaključiti da je Stjepan Držislav primio znakove kraljevske časti i titule eparha i patricija od Bizanta, dobio pod svoju vlast carske posjede u Dalmaciji, te da se to podrazumijevalo i za njegove nasljednike.¹¹

Promatrajući širi kontekst onodobnih zbivanja, ali i činjenicu da je arhiđakon Toma kroničar XIII. st., dolazi se i do drugačijih mogućih zaključaka.¹²

Na takve zaključke ukazati ćemo iznošenjem nekih činjenica o političkom stanju Bizanta u tom razdoblju.

Bizantski car Bazilije II. stupio je na prijestolje nakon svojeg prethodnika Ivana Cimiska.¹³ Ivan Cimisk je svojom izrazito prosvajački orijentiranom politikom svojem nasljedniku (s kojim nije bio u krvnom srodstvu) ostavio mnogo neriješenih unutarnjih, ali i vanjsko-političkih problema.¹⁴ Ubijen je u atentatu, a nepovoljno je stanje na bizantskom prijestolju, čini se, znao najbolje za svoje političko-vojne namjere, iskoristiti Samuilo, sin makedonskog namjesnika Nikole.¹⁵ Pod okriljem imena i tradicije Simeonova Bugarskog carstva stvoreno je novo Bugarsko carstvo. Počevši ustankom 976. g. Samuilo je poveo vojne po cijelom Balkanskom poluostrvu.¹⁶ Isprva mu se Bazilije II. nije mogao uspješno oduprijeti jer je bio ugrožen kako od uzurpatora njegova prijestolja tako i od Arapa na istočnim granicama. U takvoj situaciji Bizantu je bio prijeko potreban pouzdan saveznik na zapadnim granicama, koji će pružiti vojnu pomoć i neće se odmetnuti od svog seniora Bizanta.

Nakon Samuilova pokoravanja Duklje i Raške (a možda i ranije), Hrvatska i Držislav ostali su kao jedini saveznici Bizanta na zapadnim pokrajinskim granicama.¹⁷ Stjepan Držislav za takvo je savezništvo odnosno, nepristajanje na stranu Bugara, dobio i određen znak zahvalnosti.¹⁸

Mišljenja naših najistaknutijih povjesničara podijeljena su oko stvarnog značenja dobitih titula i samog tumačenja Tominog izvora.¹⁹ Naime, Bizant je u kriznim situacijama imao uvriježenu naviku svoje saveznike darivati kojekakvim titulama koje su bile isključivo počasnog karaktera, ali nisu odražavale ili potvrđivale stvarnu vlast dotičnog vladara, jer su se pak stvarne službe dodjeljivale uz izdavanje potvrde.²⁰ O izdavanju takve potvrde Držislavu bizantski izvori šute.²¹

10. „Od tog su Držislava ostali nasljednici nazivani kraljevima Dalmacije i Hrvatske. Naime, primali su znakove kraljevske časti od bizantskih careva i nazivali su se njihovim eparsima i patricijima“. N. KLAJČ, 1972, 47.

11. N. BUDAK, 1994, 80.

12. Titule ne bi označavale realnu vlast već bi bile samo formalni i počasni izraz saveza (v. N. KLAJČ, 1994, 325 i d.).

13. G. OSTROGORSKI, 2002, 250.

14. G. OSTROGORSKI, 2002, 251.

15. G. OSTROGORSKI, 2002, 253.

16. G. OSTROGORSKI, 2002, 251.

17. I. GOLDSTEIN, 1995, 285.

18. I. GOLDSTEIN, 1995, 285.

19. I. GOLDSTEIN, 1995, 230.

20. T. RAUKAR, 1997, 46.

21. N. KLAJČ, 1975, 324.

Ivo Goldstein razlikuje redosljed dvaju različitih pojmova („kraljevske časti“ i titule „eparha i patricija) u Tominom navodu te smatra da je izraz “kraljevske časti” autor sam unio neovisno o njihovom primitku za vrijeme Držislava, poradi boljeg vlastitog razumijevanja informacije.²² Također, tom razlogu pripisuje i tituliranje Držislava kao kralja Hrvatske i Dalmacije.

Ovim se mišljenjem autor gotovo u potpunosti slaže s povjesničarkom Nadom Klaić.²³

F. Šišić, pak, odlučno zastupa vjerodostojnost Tomina izvješća i zaključuje da je «Stjepan Držislav prvi od hrvatskih kraljeva okrunjen kao kralj Dalmacije i Hrvatske».²⁴ Obrazlažući taj vladarski naslov, Šišić upozorava na to da su «...prije Stjepana Držislava nosili hrvatski vladari samo titulu rex Chroatorum; tek od tada oni su reges Dalmatiae et Chroatae. Baš zato nema i ne može da bude Tominu podatku opravdana prigovora; Tomina riječ vrijedi više od svakog modernog tobože kritičkog nagađanja».²⁵

N. Budak se priklanja Šišićevu mišljenju i kaže da nema razloga sumnjati u navod arhiđakona Tome. Pripisuje Držislavu dobivanje i kraljevskih insignija i Dalmacije.²⁶

Napokon, L. Margetić smatra da Toma Držislavov vladarski naslov «nije preuzeo iz nekog kataloga splitskih nadbiskupa, već je to njegova vlastita kombinacija na osnovi nekih drugih vrela».²⁷ Toma je u nekom vrelu pročitao da je «hrvatski kralj Držislav bio eparh Dalmacije i patricij pa je iskonstruirao vijest da su se od Držislava hrvatski kraljevi nazivali reges Dalmatiae et Croatiae».²⁸

Margetić, nadalje posebno upozorava da su hrvatski kraljevi tek od sredine XI. st. nosili «titulu rex Croatiae et Dalmatiae (a ne Dalmatiae i Croatiae)» i da je «ta titula imala antibizantski smisao», jer je tu «titulu priznalo hrvatskom kralju papinstvo, a ne Bizant».²⁹

O neposrednoj borbi između Samuila i Držislava, o kojoj nam svjedoči pop Dukljanin u svojem ljetopisu,³⁰ te sukladno tome i dobivenim, već prije spomenutim počastima i znakovima, također u historiografiji postoje oprečna mišljenja.³¹ S obzirom na prihvaćenu kronologiju Samuilova napada na Zadar, smrti Držislava, kao i na samu narav Dukljaninova djela, pokazalo se da takvog sukoba, po svemu sudeći, nije bilo.

Kako je Samuilov ratni pohod na zapad započeo 997-998. g.,³² za pretpostaviti je da se Samuilo došavši do Zadra, ako se i jest s nekim sukobio, to vjerojatno nije bilo sa Stjepanom Držislavom.³³ On naime, umire oko 995-997. godine.³⁴

O tituliranju Stjepana Držislava kao kralja kod mletačkog kroničara Ivana Đakona, a što nam posredno ukazuje na mogućnost sukoba sa Samuilom i općenito može razjasniti ondašnji položaj hrvatske kneževine, također se u historiografiji raspravljalo.³⁵

22. «Tomi je kao čovjeku 13. st. bilo nepojmljivo da bi se vladar Hrvatske i Dalmacije mogao drugačije zvati negoli rex, pa je zato i mijenjao smisao izvještaja». I. GOLDSTEIN, 1995, 334.

23. N. KLAIĆ, 1975, 325.

24. F. ŠIŠIĆ, 1990, 469.

25. F. ŠIŠIĆ, 1990, 469.

26. N. BUDAK, 1994, 36.

27. L. MARGETIĆ, 1994, 18.

28. L. MARGETIĆ, 1994, 18.

29. L. MARGETIĆ, 1994, 18.

30. «Odande se diže gnjevan i poče rušiti, paliti i pljačkati cijelu Dalmaciju, gradove pak Dekatar i Lauzij spalji, pa i sela i cijelu oblast opustoši tako, te se činilo da je zemlja bez stanovnika. Ovako pustošeći, pređe car primorske kao i zagorske oblasti sve do Jadra: potom se vrati kroz Bosnu i Rašku u svoj kraj». *Ljetopis...*, 1950, 80.

31. I. GOLDSTEIN, 1995, 300.

32. J. FERLUGA, 1957, 87-88.

33. J. FERLUGA, 1957, 88.

34. N. KLAIĆ, 1975, 320.

35. I. GOLDSTEIN, 1995, 285.

Naime, Ivan Đakon. govori o tome kako su nasljednici odnosno sinovi Stjepana Držislava, točnije braća Gojслав i Krešimir III., Svetoslava Suronju lišili kraljevske krune.³⁶

Iz toga bi se moglo pretpostaviti da je i Držislav imao krunu koju je zatim prenio na svog sina, no to su već nagađanja.³⁷

Nadalje, u prilog tituliranja Držislava kao kralja, neposredno svjedoči i natpis nadgrobne ploče njegove majke, kraljice Jelene, pronađene na Otoku u Solinu u ostacima crkvice sv. Stjepana. Iz prihvaćenog čitanja natpisa «...quae fui(t) uxor Mihaeli regis, materque (Stefani r)egis...»,³⁸ jasno se zaključuje da je ona žena kralja Mihaela, tj. Krešimira II. i majka kralja Stjepana Držislava.³⁹ Međutim, ploče oltarne pregrade sa natpisima pronađene na Kapitolu kod Knina svjedoče pak suprotno. Na njima izričito stoji da je Držislav «veliki knez» dok je njegov sin Svetoslav knez Hrvata.⁴⁰ Ovaj navod ukazuje i na način podjele vlasti između oca i sina odnosno, o vladavini Držislava u primorskim krajevima, a Svetoslava u zaleđu.⁴¹

Zbivanja na hrvatskome prijestolju i vanjskopolitički događaji za Držislavovih nasljednika

Prema svjedočenju duždeva kroničara Ivana Đakona upravo negdje u to vrijeme dužd Petar II. Orseolo odlučuje svoje ljude u Zadru osloboditi plaćanja danka Hrvatima.⁴²

Zadar priznaje vlast Mlečana, odnosno Bizanta, jer i sama Venecija tada priznaje vrhovništvo Bizanta, pa zacijelo dužd misli na plaćanje danka mira kojeg su bili obvezni plaćati bizantski gradovi Hrvatima od vremena Bazilija I.⁴³ Orseolov pohod zbio se oko 1000. g., a postoji mogućnost da je dužda pozvao sam Svetoslav koji ga je prema svjedočenju duždeva kroničara i dočekao u Trogiru.⁴⁴ Svetoslav je za taj, vjerojatno i za njega očajan potez, imao i više nego valjan razlog. Njega su braća, vjerojatno uz pomoć Samuila, uspjela lišiti „prijestolja“ koje mu je po načelu primogeniture trebalo pripasti.⁴⁵

Mlečani su vjerojatno za stvarni cilj svojega pohoda imali na što neovisniji način od Bizanta učvrstiti svoj političko gospodarski položaj, prije svega u Zadru, i osigurati što sigurniju plovidbu na Jadranu, a za što im je tadašnja Hrvatska bila od izuzetnog značaja.

Otoci i ostali prije bizantski posjedi, priznali su vlast dužda, a sam danak koji je dužd sada ubirao, tobože u ime Bizanta, odraz je vješto iskorištenog kaotičnog stanja u Bizantu uslijed fatimidskih i bugarskih prijetnji.⁴⁶

To je, naravno, samo jedno od tumačenja situacije, dok bi se s valjanim argumentima moglo pretpostaviti da je Bizant prepustio Veneciji, a poradi vlastitih vojnih intervencija sa spomenutim protivnicima, ulogu zaštitnika bizantskog utjecaja na bizantskim otocima i u dalmatinskim gradovima.⁴⁷ Danak dalmatinskih gradova duždu bio bi stoga bizantska nagrada. Krešimir III. i Gojслав ovim su duždevim pohodom čak i izgubili hrvatski grad Biograd, a duždeva vojska je aktivno reagirala na Lastovu i Korčuli.⁴⁸

36. N. KLAIĆ, 1972, 51.

37. «Da su u pitanju bili znakovi kraljevskog dostojanstva, ne bi imalo nikakvog smisla da ih hrvatski vladar Zvonimir 1074/5. ponovno dobije od pape». I. GOLDSTEIN, 1995, 335.

38. L.J. KARAMAN, 1930, 56.

39. L.J. KARAMAN, 1930, 56.

40. «...CLV DUX XROATOR(um) IN TE(m)PVS DIRZISCLV DVCE MAGNV(m)». N. KLAIĆ, 1972, 47.

41. N. KLAIĆ, 1975, 326.

42. N. KLAIĆ, 1972, 48.

43. F. ŠIŠIĆ, 1990, 469.

44. T. RAUKAR, 1997, 42.

45. T. RAUKAR, 1997, 120.

46. I. GOLDSTEIN, 1995, 230.

47. I. GOLDSTEIN, 1995, 230.

48. I. GOLDSTEIN, 1995, 231.

Međutim oni neće odustajati od borbe za povratak tog vrlo važnog grada, ali i ugrožavanja dalmatinskih gradova uopće.

Svetoslav Surinja se stoga u tom trenutku priklonio jačoj strani i vjerojatno, vezan uz tradiciju nasljeđivanja prijestolja, odlučio sačekati povoljniju priliku za ostvarivanje svojih prava. Svojeg je sina Stjepana dao oženiti za duždevu kćer, Hicelu, i time pridonio pletenju mreže europskih dinastičkih brakova koji će kasnije odigrati vrlo važnu ulogu za Hrvatsku.⁴⁹

Nakon pohoda Petra II. Orseola braća ipak ne odustaju od vršenja pritiska na dalmatinske gradove.⁵⁰ To je dovelo i do obnove pohoda duždeva sina Ota Orseola 1018. godine.⁵¹ Bitno je za napomenuti, a poradi oslikavanja samog opsega prijetnje, ali i odvažnosti otpora braće, da je Oto Orseolo bio i kumče cara Otona II.⁵² Prema izvoru kroničara i dužda Andrije Dandola iz XIV. st. doznajemo da je ovoga puta, za razliku od prošloga, dužd uspio povratiti samo Rab, Krk i Osor, dok su izgleda sve veći utjecaj braća ostvarivala u Splitu, Zadru i Trogiru.⁵³

Odnos s Bizantom bio je uvjetovan vojnim uspjesima Bazilija II., pa su ga braća formalno i priznala.⁵⁴ Bazilije II. im je stoga, zbog iskazane odanosti, vjerojatno odgovorio slanjem određenih titula i časti, za razliku od susjednih zemalja za koje nam pop Dukljanin ponovno donosi važne podatke.⁵⁵

Pop Dukljanin svjedoči o osvajanjima Raške i Bosne, čitave Dalmacije i svih primorskih krajeva sve do granica Donje Dalmacije tj. «kraljevstva» dvojice braće.⁵⁶ Pritisak na dalmatinske gradove nije bio jenjavao niti nakon 1018. g., pa je langobardski kapetan⁵⁷ bizantski činovnik Bazilije Bojoan ipak poduzeo nešto agresivniji pristup, tj. poveo je pomorsku vojnu 1024. g. i po svemu sudeći zarobio hrvatsku kraljicu i njezina sina.⁵⁸ Ovome je vjerojatno pogodovalo i to što je Krešimir III. ubio brata Gojslava 1020. godine. Od tada, pa do 1035. g., Krešimir III. vladao je samostalno.

Orseoli su 1026. g. bili istjerani iz Venecije te su utočište pronašli na ugarskom dvoru što je, naravno, samo još više pojačalo pritisak na Hrvatsku. Upravo su tada Arpadovići politikom dinastičkih brakova počeli polagati pravo na hrvatsko prijestolje. Politika ugarskog dvora u ovim početnim trenucima presudnim za hrvatsku nacionalnu povijest vrlo je zanimljiva, no izlazi iz okvira naših razmatranja.

49. I. GOLDSTEIN, 1995, 240.

50. N. KLAIĆ, 1972, 52.

51. N. KLAIĆ, 1972, 52.

52. *VIPS*, sv. 9, 1977, 3857-3958.

53. I. GOLDSTEIN, 1995, 230.

54. I. GOLDSTEIN, 1995, 230.

55. T. RAUKAR, 1997, 120.

56. *Ljetopis...*, 1950, 87.

57. Kapetan je zapovjednik mornarice, tj. pojedinog pomorsko teritorijalnog područja (v. G. OSTROGORSKI, 2002, 152-159).

58. I. GOLDSTEIN, 1995, 230.

ZAKLJUČAK

Karakter vladavine hrvatskog vladara Stjepana Držislava, kako smo kroz izlaganje mogli uvidjeti, po mnogo čemu je prijeporan i nimalo jednostavan. U historiografiji je dosad o tom pitanju bilo mnogo diskutirano, no mišljenja autora i stvoreni zaključci još uvijek se uvelike razlikuju. Ipak mišljenja smo da je period Držislavove vladavine, po mnogo čemu bio povoljan za Hrvatsku jer se ovaj vladar, po svemu sudeći, znao nositi sa burnim političkim stanjem promjena odnosno vremenom okončanja stoljetne borbe bizantskog i Bugarskog carstva na Balkanskom poluotoku. Zahvaljujući njegovoj politici, ali i politici njegovih sinova, Hrvatska je uspjela ostvariti i zadržati cjelovitost teritorija u unutrašnjosti tj. Lici, Gackoj i Krbavi, te na prostoru kraljevskih posjeda u zaleđu dalmatinskih gradova. I dalmatinski gradovi, iako s drugačijom upravnom i etničkom strukturom stanovništva počeli su sve jače osjećati hrvatsku „kraljevsku“ vlast u svom susjedstvu.

Komunikacije sa zaleđem, prije svega one trgovačke naravi, bile od izuzetne važnosti, kao i prirodna gravitacija zaleđa ka obali.

Znakovi kraljevske časti i titule eparha i patricija za koje nam izvori izriječno govore da ih je Držislav dobio (koji su predmet historiografskih rasprava) od Bizanta, također potvrđuju promišljenu politiku ovoga vladara koji je u pravom trenutku izabrao pravu stranu, tj. priklonio se onoj legitimnijoj, Bizantu. I sama unutarinja situacija u Hrvatskoj pružila je, u početku, podršku ovakvom političkom pravcu. No, već su Držislavovi sinovi zaigrali na kartu zapadnih sila, prije svega Veneciju koja je, iako formalni saveznik Bizanta, pokušavala na istočnojadranskoj obali ostvariti što neovisniji utjecaj.

Važan je i odlazak Držislavova sina Svetoslava Suronje na dvor Orseola (kao taoca, ali i izbjeglice pred svojom braćom). Naime, time je začeta pobočna kraljevska dinastija Svetoslavića koja će zajedno sa Orseolima otići u Ugarsku i time pridonijeti polaganju prava Arpadovića na hrvatsko prijestolje.

LITERATURA I POPIS SKRAĆENICA

Popis literature

- N. BUDAK, 1994. - Neven Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb, Sveučilišna naklada, 1994.
 J. FERLUGA, 1957. - Jadran Ferluga, *Vizantijska uprava u Dalmaciji*, Beograd, Naučno delo, 1957.
 I. GOLDSTEIN, 1995. - Ivo Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb, Novi Liber; Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1995.
 I. GOLDSTEIN, 2003. - Ivo Goldstein, *Hrvati, hrvatske zemlje i Bizant*, Zagreb, Filozofski fakultet u Zagrebu, Odsjek za povijest, 2003.
 Lj. KARAMAN, 1930. - Ljubo Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti : historijsko-umjetničke crtice o starohrvatskim spomenicima*, Zagreb, Redovno izd. Matice hrvatske, 1930.
 N. KLAJČIĆ, 1972. - Nada Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb, Školska knjiga, 1972.
 N. KLAJČIĆ, 1975. - Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, Školska knjiga, 1975.
Ljetopis...; 1950. - *Ljetopis popa Dukljanina*, ur. V. Mošin, Zagreb, Matica hrvatska, 1950.
 L. MARGETIĆ, 1994. - Lujo Margetić, *Historia Salonitana i Historia Salonitana Maior - neka pitanja*, *Historijski zbornik*, 47, Zagreb, 1994., str. 1-36.
 G. OSTROGORSKI, 2002. - Georgije Ostrogorski, *Povijest Bizanta: 324-1453.g.*, preveli s njemačkog Marina Miladinov i Kiril Miladinov, Zagreb, Golden marketing, 2002.
 T. RAUKAR, 1997. - Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje; prostor, ljudi, ideje*, Zagreb, Školska knjiga; Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1997.
 F. ŠIŠIĆ, 1990. - Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1990.

Popis skraćnica

VIPS *Velika ilustrirana povijest svijeta*, Rijeka, Otakar Keršovani.